

TERI LEYSHMANIOZ KASALLIGINING DUNYODA VA O‘ZBEKISTONDA EPIZOOTOLOGIYASI VA EPIDEMIOLOGIYASI

Mustanov J.A., Rasulov Sh.M.

Toshkent davlat tibbiyot universiteti Termiz filiali Mikrobiologiya, jamoat salomatligi, gigiyena va menejment kafedrası

Pashshaxo‘rda. Sinonimlari: Borovskiy kasalligi, teri leishmaniozi, pendinka. Kasallik qo‘zg‘atuvchisi *Leishmania tropica* ilk marta 1898-yilda P.F. Borovskiy tomonidan Toshkentda topilgan. Leishmanioz surunkali kechadigan teri kasalligi hisoblanib tropik va subtropik o‘lkalarda ko‘p uchraydi. Jumladan, O‘zbekistonning Surxondaryo va Qashqadaryo viloyatlarining janubiy tumanlarida, Buxoro viloyatining cho‘l mavzellarida va Farg‘ona vodiysida ko‘proq kuzatiladi.

Hayvonlar uchun *L. Infantum* O‘rtayer dengizi havzasi va Yaqin Sharq mamlakatlarida jiddiy muammo hisoblanadi. Portugaliya – 8,5%, Kipr – 1,7 – 10,0%, Albaniya – 12,9%, Isroil – 3,6 – 15%, Eron – 14,28– 21,6%, Venesuyela – 25%, Gretsiya – 3,7 – 38,8%, Italiya – 22,1 – 30,3%, Ispaniya – 3 – 35%, Fransiya – 10 – 40%, Bosniya va Gersegovina – 45%, Malta – 28,9 – 52%, Turkiya – 65 – 76% uchraydi. Leishmanioz endemik bo‘lmagan hududlarda ham uchraydi: Avstriya, Belgiya, Germaniya, Shveysariya, Gollandiya, Angliya, Kanada va AQSH.

Turkiyada ko‘p asrlar davomida insonning ichki a‘zolar va teri leishmaniozlari hamda it leishmaniozlari qayd etilgan. Biroq, so‘nggi 30 yil ichida yangi diagnostika vositalarining paydo bo‘lishi leishmanioz butun mamlakat bo‘ylab muhim sog‘liqni saqlash muammosi ekanligini tan olinishiga sabab bo‘ldi. Ko‘pgina kasallik o‘choqlarida it va odam leishmaniozlari (*Leshmania tropica* va *Leshmania infantum*) birga mavjud bo‘lib, bu kasalliklarni keltirib chiqaruvchi parazit turlarini aniqlash kasallik epidemiologiyasini tushunish uchun zaruriy shartdir. Turkiyada asosan teri va visseral leishmaniozlarining tabiiy o‘choqlari mavjuddir. Biroq, Hatay viloyatida *Leshmania infantum* keltirib chiqaradigan inson teri leishmaniozining yangi o‘chog‘i tasvirlangan. Ushbu topilma tegishli terapiyani tayinlash va turli endemik o‘choqlarda kasallikning tarqalishini tushunishda leishmaniya turlarining molekulyar tavsifi muhimligini yana bir bor ta’kidlaydi.

Katta qumsichqoni (*Rhombomysopimus*) – loyli va qumli tuproqli joylarda yashaydi. Kemiruvchi tanasining uzunligi 140 – 225 mm. bo‘lib, orqa va biqinlari

sariq – qum rangida, qorni oq, dumi esa sarg‘imtir bo‘lib, qora yollar bilan tugaydi. Asosiy belgilaridan biri oldingi qirquvchi tishlarida 2 ta uzunchoq chuqurchasi bo‘ladi. Qumsichqonlari murakkab uyalarda to‘da bo‘lib yashaydi. To‘dalar yashaydigan uyalarning diametri bir necha o‘n metr bo‘lib, ba’zida bir necha yuzlab teshiklarga ega. Uyalardagi teshiklarning yo‘llar 4 – 5 metr chuqurlikkacha yetadi.

Itlar leshmaniozi ZTL bilan kasallanishning o‘rtacha ko‘rsatkichlari Ispaniyaning janubi – sharqida eng yuqori darajada tarqalgan, bunday holatlar Fransiyaning shimoliy qismida ham aniqlangan, ammo shu vaqtgacha buyerlarni veterinariya shifokorlari ZTL holatlari uchun endemik bo‘lmagan hudud deb hisoblashgan. Ushbu tadqiqotda Ispaniya va Fransiyadagi kasallanish to‘g‘risidagi taqdim etilayotgan ma’lumotlar, xaqiqiy ko‘rsatkichlardan mos ravishda farq qilishi mumkin.

2015 – yildagi itlar orasidagi kasallanishning intensiv ko‘rsatkichlari 2014 – yilda qayd etilgan umumiy kasallanishlar bilan solishtirganda, aniqlangan o‘rtacha kasallanish Fransiyada ham yuqori bo‘lgan: 1000 ta itga yiliga 4,6 ga nisbatan 6,1 ZTL holatlari, shuningdek Ispaniyada: 1000 ta itga 25,2 ga nisbatan 30,5 ZTL holatlari qayd etilganligi aniqlangan. ZTL ning haqiqiy o‘rishini aks ettiradi, ammo veterinariya shifokorlari o‘rtasida xabardorlikning ortishi va diagnostik testlarning mavjudligidagi o‘zgarishlar ham rol o‘ynagan bo‘lishi mumkin.

Veterinariya shifokorlari ushbu itlardagi kasallanish ko‘rsatkichlari haqida fikr yuritganda Ispaniya va Fransiyadagi kasallanishlarning barchasi ro‘yxatga olinmagan deb hisoblashadi, chunki ular ixtiyoriy javob berishlari mumkin (kasallik bilan tanish bo‘lgan veterinariya shifokorlari ushbu kasallik haqidagi so‘rovga ko‘proq javob berishadi). Shu bilan birga, ushbu tadqiqotda kasallanish darajasining keng doirasi haqida xabar berilgan va barcha veterinariya shifokorlarining 26 foizi so‘nggi 12 oy ichida ZTL ning nolga teng yoki faqat bitta holati haqida xabar berishgan. Ushbu tadqiqot veterinariya shifokorlarining o‘z – o‘zidan hisobotiga tayanganligi sababli, tadqiqot hududida ZTL ning geografik o‘zgarishi diagnostika mezonlarining geografik o‘zgarishi va mintaqadagi ZTL bilan kasallangan itlarning chastotasi ta’sirida individual veterinariya imkoniyatlariga ta’sir qilishi mumkin. Biz ta’kidlaymizki, bizning raqamlarimiz ikkala mamlakatda ro‘yxatdan o‘tgan barcha veterinarlarning juda kichik foizini (taxminan 1%) tashkil qiladi Tadqiqot xulosalari ehtiyotkorlik bilan qabul qilinishi kerak, chunki u har ikki mamlakatda ZTL ga tashrif buyuradigan veterinariya shifokorlarining butun hamjamiyatining vakili hisoblanmaydigan va geografik jihatdan noxolis bo‘lishi mumkin bo‘lgan veterinariya shifokorlarining kichik qulay namunasiga asoslangan. Garchi ma’lumotlar ilgari tasvirlangan noto‘g‘ri bo‘lsada, ularning keng geografik taqsimoti va tasdiqlangan ZTL holatlarida keng assortimenti bizga ma’lumotlarni sharhlash va mintaqalar o‘rtasidagi o‘zgaruvchilarni solishtirish imkonini berdi.

L. Infantum bilan kasallangan itlarning aksariyati asimptomatik bo‘lib, shuning uchun veterinar tomonidan tashxis qo‘yilmaydi, ammo ular hali ham kasallikni tarqalishiga hissa qo‘shishi mumkin, chunki qum chivinlari asimptomatik itlarning qoni bilan oziqlanganidan keyin parazitni yuqtirishi mumkin. Shu sababli, Ispaniya va Fransiyada ZTL bilan kasallanish darajasidan ancha katta bo‘lishi mumkin va itlardan boshqa turlarga ham parazitni yuqtirishi ehtimoli yuqori.

Qizig‘i shundaki, ba’zi veterinariya shifokorlari leishmaniozning itlardan tashqari boshqa hayvon turlarida, ya’ni mushukda ham tashxisini aytib o‘tishgan. Hozirgi profilaktika choralari ushbu turlarga e’tibor qaratmaganligi sababli, buni bilish muhimdir. Biroq, ushbu ma’lumotlarga asoslanib, ular infeksiya rezervuari yoki tasodifiy uchrash holatini aks ettiradi. Yovvoyi hayvonlar ham L. Infantum ningmanbayi bo‘lishi mumkin. Misol uchun, yovvoyi quyonlar 2009 – 2012-yillarda Madridda VL epidemiyasi paytida kasallikning manbayi sifatida ishtirok etgan.

Ushbu tadqiqotda ZTL va VL invazyalarining tarqalishi hamdamavjud rezervuarlari bo‘yicha taqdim etilgan ma’lumotlar sog‘liqni saqlash bilan bog‘liq turli tibbiy muammolarning yechimlari uchun juda muhimdir. Birinchidan, ZTL holatlarini kuzatish kasallanish tendensiyasini baholash, shuningdek, davom etayotgan aralashuvlarning ta’sirini baholash uchun kerak. Biroq, ikkalasi ham barqaror monitoring vositasini talab qiladigan ma’lumotlarga muhtoj. Ikkinchidan, kasallik manbaining geografik joylashuvi bo‘yicha olingan bilimlar kasallanish qayd etilgan hududlarda, shuningdek, uning atrofidagi hududlarda maqsadli profilaktika choralari ko‘rish imkonini beradi. Bunday profilaktika choralari faol emlash dasturlarini, kasallanishni nazorat qilish usullarini amalga oshirish, shuningdek, diagnostik testlar mavjudligini ta’minlash va veterinariya shifokorlarining xabardorligini ta’minlash bo‘lishi mumkin. Uchinchidan, kasallik rezervuarining tarqalishi to‘g‘risidagi ma’lumotlar sog‘liqni saqlash yondashuvini qo‘llab – quvvatlashda muhim ahamiyatga ega, bu orqali shifokorlar, asosan, umumiy amaliyot shifokorlari o‘z mintaqalarida ZTL holatlari mavjudligi to‘g‘risida xabardor qilinadi. Hayvonlar va kasallik manbaining geografik joylashuvi tendensiyalarini kuzatish va tegishli choralarni ko‘rish veterinariya va inson salomatligi uchun foydali bo‘ladi.